

Azərbaycanda *Centaurea* L. Cinsinin Seksiyalar üzrə Təyinedici Cədvəli

A.Y. Hüseynova, P.X. Qaraxani*

AMEA Botanika İnstitutu, Badamdar şossesi, 40, Bakı AZ1073, Azərbaycan;

*E-mail: p.garakhani@mail.ru

Məqalədə Azərbaycan florasında *Centaurea* L. cinsinə daxil olan 20 seksiyanın yeni təyinedici cədvəli göstərilmişdir.

Açar sözlər: *Centaurea* L., təyinedici cədvəl, seksiya

Centaurea L. cinsi Aralıq dənizi mənşəlidir və dünyada 700-yə yaxın növü məlumdur. Azərbaycan florasında göstərilmiş 29 növdən 2 növ Vageniz tərəfindən yarım-növ səviyyəsinə endirilmişdir. Bu növlərə 22 növ əlavə olunaraq yeni taksonomik sistemi müəyyən edilmiş və beləliklə 49 növ 20 seksiyada birləşdirilmişdir (Karyagin, 1961; Vageniz, 1975).

Bunlardan bir növ (*C. emiliae* Huseynova et Garakhani) elm üçün yeni; səkkiz növ (*C. biebersteinii* Jaub. et Spach, *C. glastifolia* L. *C. pterocaula* Trautv., *C. macrocephala* Muss.-Puschk., *C. spectabilis* Fisch. et Mey., *C. phaeopappa* DC., *C. daraqaghezica* Fom., *C. aucheri* DC.) müstəqil cinslərin tərkibindən *Centaurea* cinsinin tərkibinə keçirilmiş və onun tərkibində seksiya kimi göstərilmişdir; 13 növ (*C. behen* L., *C. trinervia* Steph., *C. caspia* Grossh., *C. cheiranthifolia* Willd., *C. meyeriana* Tzvel., *C. xanthocephala* (DC.) Sosn., *C. araxina* Gabrieljan, *C. amblyolepis* Ledeb., *C. szovitsiana* Boiss., *C. polypodiifolia* Boiss., *C. schistosa* Sosn., *C. bruguieriana* DC., *C. grossheimii* Sosn.) ədəbiyyat məlumatlarının, bizim tərəfimizdən yığılan herbari materiallarının, Azərbaycan və Rusiya EA Botanika İnstitutunun herbari fondunda saxlanılan herbari nüsxələrinin araşdırılması nəticəsində taksonomik tərkibə daxil edilmişdir (Mixeyev, 1999, 2000; Vageniz, 1975, 1986).

Cins: *Centaurea* L., 1753, Sp. pl. 909; А.Гроссгейм, 1934, Фл. Кавк., 4:216; и Опр. раст. Кавк. 495; Карягин, 1961, во Фл. Азерб., 8:458; Н.Н.Цвелев и др., 1963, Фл. СССР, 28:370; G.Wagenitz, 1975, Fl. of Turkey, 5:465; ex Fl. Iranica, 3:313; А.Д.Михеев и др., 2008, Конс. Фл. Кавк., 3 (1): 300. - **Güləvər.**

Birillik, ikiillik, çoxillik ot, kol və yarım-kollardır. Gövdə dik qalxan və ya yatan, bəzi növlər 1m-dən hündürdür. Yarpaqlar bütöv və ya lələkvari bölümlü, növbəli düzülüşlüdür. Səbət heteroqam, çoxçiçəklili, təpə hissədə və yan budaqlarda tək, bəzən topa halda (2-6), qalxan süpürgə və ya salxım çiçək qrupunda toplanmışdır. Sarğı müxtəlif formada – kürəvari, yumurtaşəkilli, silindrvari; sarğı yarpaqcıqları çoxsıralı, sıx kirəmitvari

düzülmüş, yarım dairəvi, yumurtaşəkilli və ya üçbucaqvari-yumurtaşəkilli; xarici yarpaqcıqlar uzunsov-yumurtaşəkilli formadan uzunsov formayadək dəyişir, daxildəkilər isə xətvəri; pərdəli, bütöv-kənarlı, saçaqlı və ya daraqvari-kirpikcikli əlavələrlə qısa, uzun və ya yoğun tikanla qurtarır. Bəzi hallarda əlavəsiz, uc hissədən küt və ya sivri uçludur. Çiçək yatağı sərt tükcüklüdür. Bütün çiçəklər boruşəkilli, çiçək tacı çıpaq, müxtəlif rəngdədir – ağ, al-qırmızı, bənövşəyi, mavi, sarı; ortadakılar ikicinsli; kənar çiçəklər steril, staminodiyalı və ya staminodiyasız 5(7)-10 bölümlü, böyüməmiş və ya böyümüş boruvari-qıfşəkillidir. Meyvəsi toxumcadır. Toxumca yuxarı hissədən kəsilmiş, dağınıq tükcüklü, yetişmiş toxumcalar çıpaq, adətən iki tərəfdən basıq, yan tərəfdən çəpinə kəsilmişdir. Kəkil toxumcaya bərabər, ondan iki-üç dəfə uzun və ya qısadır, bəzən kəkil olmur.

Aşağıda *Centaurea* cinsinin tərkibinə daxil olan seksiyaların yeni təyinedici cədvəli təqdim edilmişdir.

Cinsin tipi (lektotipi): C. centaurium L.

1. Birillik və ya ikiillik bitkidir2
+ Çoxillik bitkidir6
2. Gövdə yarpaqları qısa saplaqlı; sarğı yarpaqcıqlarının əlavələri əlvari aralanmış, 5-7 tikanlıdır3
+ Gövdə yarpaqları uzun saplaqlı; sarğı yarpaqcıqlarının əlavələri dərivari və ya pərdəvaridir
.....**seksiya *Lopholoma***
3. Sarğı konusşəkillidir4
+ Sarğı yumurtaşəkillidir5
4. Toxumca ellipsoidal və ya tərsinə yumurtaşəkilli; kəkil toxumcadan iki dəfə uzundur
..... **seksiya *Mesosentron***
+ Toxumca uzunsov; kəkil toxumcaya bərabər və ya ondan qısadır **seksiya *Acrolophus***
5. Aşağı və orta gövdə yarpaqları lirazəkilli-bölümlü və ya lirazəkilli lələkvari-bölünmüş; kəkil toxumcaya bərabər və ya ondan uzundur....
..... **seksiya *Tetramorphaea***
+ Aşağı və orta gövdə yarpaqları lələkvari-yarılmış, kəkil toxumcadan qısadır
..... **seksiya *Calsitrapa***

6. Kənar çiçəklər staminodiyalıdır 7
 + Kənar çiçəklər staminodiyasızdır 10
7. Gövdə yarpaqları uzunsaplaqlı; sarğı kürəşəkillidir **seksiya *Pseudohyalea***
 + Gövdə yarpaqları qısa saplaqlı və ya oturaq; sarğı yumurtavari və ya silindrikdir 8
8. Gövdə yarpaqları bütövkənarlı, uzunsov-elliptik, üzəri üç aydın seçilən damarlıdır **seksiya *Odontolophus***
 + Gövdə yarpaqları lələkvari-yarılmışdır 9
9. Bütün çiçəklər boruşəkillidir **seksiya *Sosnovskya***
 + Kənar çiçəklər qıfşəkilli, orta çiçəklər boruşəkillidir **seksiya *Schistosi***
10. Kəkil toxumcadan qısadır 11
 + Kəkil toxumcaya bərabər və ya ondan uzundur 15
11. Çiçəkləri sarıdır 12
 + Çiçəkləri çəhrayıdır 14
12. Gövdəsizdir **seksiya *Rhizocalathium***
 + Gövdəlidir 13
13. Sarğı silindrikdir **seksiya *Xanthopsis***
 + Sarğı enli yumurtaşəkillidir **seksiya *Centaurea***
14. Gövdə yatan və qalxandır **seksiya *Amblypogon***
 + Gövdə dik qalxandır **seksiya *Jacea***
15. Sarğı yarpaqcıqları əlavəsizdir **seksiya *Microlophus***
 + Sarğı yarpaqcıqları əlavəlidir 16
16. Sarğı yarpaqcıqları iri, qalındərili, əlavələr üçkünc yumurtaşəkilli, uc hissədən kiçik tikancıqlı, kənarları kirpikciklidir **seksiya *Phaeopappus***
 + Sarğı yarpaqcıqları yarımsəffaf əlavələr bütövkənarlı və ya qeyri-müəyyən dişciklidir 17
17. Çiçəkləri müxtəlif rənglidir 18
 + Çiçəkləri sarıdır 19
18. Çiçəkləri al qırmızı, çəhrayı, açıq sarı və ya ağ; toxumca uzunsov, çılpaq **seksiya *Phalolepis***
 + Kənar çiçəklər göy, mavi, bəzən ağ, orta çiçəklər bənövşəyi; toxumca uzunsov-ellipsoidal, tüküklü, kənar hissəsi çökükvari çarıqdır **seksiya *Cyanus***
19. Sarğı yarpaqcıqları yarımsəffaf, üzəri tünd qonur ləkəli; səbət orta ölçüdədir **seksiya *Chartolepis***
 + Sarğı yarpaqcıqları açıq qəhvəyi və ya qaramtıl; səbət iridir **seksiya *Grossheimia***
 Göstərilən seksiyalar üzrə növlər aşağıdakı kimi yerləşmişdir:

Nö	Seksiyalar	Növlər
1.	<i>Centaurea</i> Cass.	1. <i>C.ruthenica</i> Lam.
		2. <i>C.razdorskyi</i> Karyag.
2.	<i>Cyanus</i> (Mill.) DC.	3. <i>C.depressa</i> Bieb.
		4. <i>C.cyanus</i> L.
		5. <i>C.fischeri</i> Willd.

		6. <i>C.cheiranthifolia</i> Willd.
		7. <i>C.acmophylla</i> Boiss.
3.	<i>Jacea</i> (Mill.) DC.	8. <i>C.salicifolia</i> Bieb.
		9. <i>C.hyrcanica</i> J. Bornm.
4.	<i>Amblypogon</i> (DC.) Tzvel.	10. <i>C.meyeriana</i> Tzvel.
		11. <i>C.xanthocephala</i> (DC.) Sosn.
5.	<i>Xanthopsis</i> (DC.) Tzvel.	12. <i>C.araxina</i> Gabrieljan
		13. <i>C.amblyolepis</i> Ledeb.
6.	<i>Sosnovskya</i> Takht.	14. <i>C.schistosa</i> Sosn.
		15. <i>C.emiliae</i> Huseynova et Garakhani
7.	<i>Schistosi</i> Alieva	16. <i>C.trinervia</i> Steph.
		17. <i>C.kobstanica</i> Tzvel.
8.	<i>Odontolophus</i> (Cass.) Spach.	18. <i>C.leuzeoides</i> (Jaub.et Spach) Walp.
		19. <i>C.reflexa</i> Lam.
10.	<i>Lopholoma</i> (Cass.) DC.	20. <i>C.sosnovskyi</i> Grossh.
		21. <i>C.carduiiformis</i> DC.
		22. <i>C.apiculata</i> Ledeb.
		23. <i>C.adpressa</i> Ledeb.
		24. <i>C.pseudoscabiosa</i> Boiss.
		25. <i>C.arenaria</i> Bieb.
11.	<i>Acrolophus</i> (Cass.) Dobroc.	26. <i>C.aggregata</i> Fisch.et Mey.
		27. <i>C.caspia</i> Grossh.
		28. <i>C.squarrosa</i> Willd.
		29. <i>C.ovina</i> Pall.
		30. <i>C.diffusa</i> Lam.
		31. <i>C.transcaucasica</i> Sosn.
12.	<i>Phalolepis</i> (Cass.) DC.	32. <i>C.alexandri</i> Bordz.
		33. <i>C.szovitsiana</i> Boiss.
13.	<i>Microlophus</i> Cass.	34. <i>C.behen</i> L.
		35. <i>C.polypodiifolia</i> Boiss.
14.	<i>Rhizocalathium</i> Tzvel.	36. <i>C.rhizantha</i> C.A.Mey.
		37. <i>C.oltensis</i> Sosn.
		38. <i>C.grossheimii</i> Sosn.
		39. <i>C.daralaghezica</i> Fom.
15.	<i>Phaeopappus</i> (DC.) O.Hoffm.	40. <i>C.spectabilis</i> Fisch.et Mey.
		41. <i>C.aucheri</i> DC.
		42. <i>C.phaeopappa</i> DC.
		43. <i>C.macrocephala</i> Muss.-Puschk.
16.	<i>Grossheimia</i> Sosn.et Takht.	44. <i>C.glastifolia</i> L.
		45. <i>C.pierocaula</i> Trautv.
		46. <i>C.biebersteinii</i> Jaub.et Spach.
17.	<i>Chartolepis</i> (Cass.) DC.	47. <i>C.solstitialis</i> L.
		48. <i>C.iberica</i> Trev.
18.	<i>Mesosentron</i> (Cass.) DC.	49. <i>C.bruguieriana</i> DC.
19.	<i>Calcitrapa</i> (Adans.) DC.	
20.	<i>Tetramorphaea</i> (DC.) Boiss.	

QEYD: *Lopholoma* seksiyasına aid iki növ yarımnöv səviyyəsinə endirilmişdir: *C. pseudoscabiosa* subsp. *glehnii* (Trautv.) Wagenitz; *C. pseudoscabiosa* subsp. *ossethica* (Sosn.) Gabrielj.

ƏDƏBİYYAT

- Гроссгейм А.А.** (1934) Флора Кавказа. Баку: АН СССР, Т. 4: 342 с.
- Гроссгейм А.А.** (1949) Определитель растений Кавказа. М.: Сов наука, 747 с.
- Илларионова Н.Б.** (1961) Ключ к определению

васильков (*Centaurea* L.) дикорастущих в Крыму. *Материалы по флоре и растительности Крыма*. Ялта: 257-262.

Карягин И.И. (1961) Род *Centaurea* L. Флора Азербайджана. Баку: АН Азерб. ССР, **Т. 8:** 458-478.

Конспект флоры Кавказа. (2008) В 3-х томах. Отв. ред. акад. А.Л.Тахтаджян. К 65 / Ред. Ю.Л.Меницкий, Т.Н.Попова и др. СПб., М.: Товарищество научных изданий КМК, **Т. 3, ч. 1:** 469 с.

Михеев А.Д. (1999) Обзор видов рода *Centaurea* (*Asteraceae*) Флоры Кавказа. 1. Подроды *Centaurea-Hyalinella*. *Ботанический*

журнал, **84(№9):** 101-110.

Михеев А.Д. (2000) Обзор видов рода *Centaurea* (*Asteraceae*) Флоры Кавказа. 2. Подроды *Lopholoma-Tetramorphaea*. *Ботанический журнал*, **85(№3):** 116-124.

Флора СССР(1963): *Compositae* (колена *Synareae-Mutisinae*). Ред. Е.Г.Бобров, С.К.Черепанов. М., **Т. 28:** 654 с.

Wagenitz G. (1975) *Centaurea* L. Flora Turkey. Edinburgh, **V. 5:** 465-585.

Wagenitz G. (1986) *Centaurea* in South-West Asia patterns of distribution and diversity. *Proceed. Roy. Soc. Edinburgh*, **V. 89:** 11-21.

Ключ для Определения Секций Рода *Centaurea* L. В Азербайджане

А.Ю. Гусейнова, П.Х. Гарахани

Институт ботаники НАНА

В статье приводится ключ для определения секций рода *Centaurea* L. во флоре Азербайджана.

Ключевые слова: *Centaurea* L., ключ определения, секция

Dichotomous Key for Identification of *Centaurea* L. Sections in Azerbaijan

А.У. Huseynova, P.Kh. Garakhani

Institute of Botany, ANAS

The new dichotomous key for identification of twenty sections involved in *Centaurea* L. genus in the Azerbaijan flora has been presented in the article.

Key words: *Centaurea* L., identification key, section